

**UNITAR VA FEDERATIV TIZIMLAR: DAVLAT SUVERENITETI
VA XALQARO HUQUQ ASOSIDA SOLISHTIRISH**

Abdullayev Davronbek

Bojxona instituti 1-kurs kursanti

Karimberdiyev Elbek

Bojxona instituti 1-kurs kursanti

***Annotatsiya:** Unitar va federal davlatlar boshqaruvning ikki xil shaklini ifodalaydi, ular tuzilishi va hokimiyatni taqsimlashda tubdan farq qiladi. Ushbu maqolada unitar va federal tizimlarning asosiy farqlari, ularning boshqaruv jarayoniga ta'siri va turli mamlakatlardagi misollar tahlil qilinadi. Ushbu maqola federal davlat kontsepsiyasini har tomonlama o'rganishni, uning ta'rifini, xususiyatlarini, afzalliklarini, kamchiliklarini va misollarini o'rganishga qaratilgan. Federal boshqaruv tizimi hokimiyatni markaziy hukumat va turli mintaqaviy hukumatlar o'rtasida taqsimlaydigan muhim siyosiy tuzilmadir. Ushbu tahlil federalizmning zamonaviy boshqaruvdagi murakkabliklari va oqibatlarini yoritish uchun tegishli adabiyotlar va amaliy tadqiqotlarga asoslanadi.*

***Annotation:** Unitary and federal states represent two distinct forms of governance, differing significantly in their structure and distribution of power. This article analyzes the main differences between unitary and federal systems, their impact on the governance process, and examples from various countries. The article aims to comprehensively explore the concept of a federal state, examining its definition, characteristics, advantages, disadvantages, and practical examples. The federal governance system is an important political structure that divides power between the central government and various regional governments. This analysis is based on relevant literature and practical research to highlight the complexities and implications of federalism in contemporary governance.*

Аннотация: Унитарные и федеральные государства представляют собой две различные формы управления, которые существенно различаются по своей структуре и распределению власти. В данной статье анализируются основные различия между унитарными и федеральными системами, их влияние на процесс управления и примеры из различных стран. Статья направлена на всестороннее изучение концепции федерального государства, рассмотрение его определения, характеристик, преимуществ, недостатков и примеров на практике. Федеральная система управления — это важная политическая структура, которая делит власть между центральным правительством и различными региональными властями. Этот анализ основан на соответствующей литературе и практических исследованиях для освещения сложностей и последствий федерализма в современном управлении.

Kalit so'zlar: Unitar davlat, Federal davlat, Boshqaruv tizimi, Markazlashish, Markazsizlashtirish, Mahalliy boshqaruv.

Keywords: Unitary state, Federal state, Governance system, Centralization, Decentralization, Local governance.

Ключевые слова: Унитарное государство, Федеральное государство, Система управления, Централизация, Децентрализация, Местное управление.

Davlat boshqaruvining shakllari davlatning ichki va tashqi siyosatini, iqtisodiy, ijtimoiy tizimlarini va fuqarolar hayotini shakllantiradi. Dunyo bo'ylab davlatlar ikki asosiy boshqaruv tizimiga bo'linadi: unitar va federativ tizimlar.¹ Har bir tizimning o'ziga xos xususiyatlari, afzalliklari va kamchiliklari mavjud. Ushbu maqolada unitar va federativ tizimlar tahlil qilinadi va ularning davlat

¹ "Siyosiy tizimlar va ularning rivojlanishi" konferensiyasidan, Toshkent, 2014 yil, Pr. A. Karimov
www.tadqiqotlar.uz

boshqaruvidagi ta'siri o'rganiladi. Unitar davlatlar markaziy hokimiyatga asoslangan davlatlar bo'lib, ularning boshqaruvi faqat bir markaziy hukumat tomonidan amalga oshiriladi. Unitar tizimda mintaqaviy yoki mahalliy boshqaruvning cheklangan vakolatlari mavjud. Bunday tizimda davlatning yagona qonunlar va siyosatlariga asoslanadi. Unitar tizimda hokimiyatning markazlashganligi, mamlakatda siyosiy barqarorlik va yagona qonunlar ustuvor bo'lishini ta'minlaydi. Bu tizimda mahalliy hokimiyatlar faqat markaziy hukumat tomonidan belgilangan vakolatlar doirasida faoliyat yuritadi. Unitar davlatlarning afzalliklari orasida samarali boshqaruv va yagona qonunlarning mavjudligi hamda markaziy hokimiyatning kuchli bo'lishi keltiriladi. Biroq, bu tizimning kamchiliklari ham mavjud bo'lib, ulardan biri mintaqaviy ehtiyojlarga mos kelmaslikdir. Markaziy hukumatning ortiqcha yuklanishi va iqtisodiy samaradorlikning pasayishi ham muammo bo'lishi mumkin.² Federativ davlatlar, hokimiyatni markaziy hukumat va mintaqaviy hukumatlar o'rtasida bo'lishadigan davlatlardir. Bunday tizimda mamlakat turli hududlarga bo'linib, har bir hududning o'zining qonun chiqarish, boshqaruv va ma'muriyat huquqlari bo'ladi. Federativ tizimda hokimiyat taqsimlangan bo'lib, har bir mintaqa o'zini ifodalaydigan siyosat va qonunlarni ishlab chiqadi. Federativ tizimning afzalliklari orasida mintaqaviy ehtiyojlarga moslashgan siyosat, mahalliy boshqaruvning kuchayishi va markaziy hokimiyatdan ortiqcha yukning kamayishi keltiriladi. Shuningdek, federativ tizimda demokratiya va fuqarolar huquqlarini kengaytirish uchun yaxshi shart-sharoitlar mavjud. Biroq, federativ tizimning kamchiliklari sifatida, turli hududlar o'rtasida siyosiy va iqtisodiy farqlar yuzaga kelishi, markaziy va mintaqaviy hokimiyatlar o'rtasida mojaro va siyosiy inqirozlar xavfi mavjud. Unitar va federativ tizimlar o'rtasidagi asosiy farqlar, hokimiyatning taqsimlanishi va boshqaruv tuzilmasida namoyon bo'ladi. Unitar tizimda barcha siyosiy qarorlar markaziy hukumat tomonidan qabul qilinsa, federativ tizimda qarorlar markaziy va mintaqaviy hukumatlar o'rtasida bo'linadi. Unitar tizimda markaziy hokimiyatning kuchayishi va siyosiy barqarorlik ta'minlanadi, federativ tizimda esa mintaqaviy boshqaruv va

² "Davlat boshqaruvi va siyosiy tizimlar", muallif: J. Smith, 2018, 145-betda
www.tadqiqotlar.uz

mahalliy ehtiyojlarga moslashuv muhim ahamiyatga ega. Dunyo bo'ylab ko'plab unitar va federativ davlatlar mavjud. Unitar tizimga ega bo'lgan davlatlar orasida Fransiya, Yaponiya, Italiya kabi mamlakatlarni keltirish mumkin. Federativ tizimga ega bo'lgan davlatlar orasida esa AQSh, Germaniya, Kanada kabi davlatlar mavjud.³ Zamonaviy davrda, globalizatsiya va ijtimoiy o'zgarishlar sharoitida unitar va federativ tizimlarning har biri o'ziga xos afzalliklar va kamchiliklarga ega. Unitar tizim samaradorlikka asoslangan bo'lsa, federativ tizim ko'p turli ehtiyojlarni qondirishi va fuqarolarning huquqlarini kengaytirishi mumkin. Unitar va federativ tizimlar o'rtasidagi farqlar davlat boshqaruvining markazlashgan yoki taqsimlangan shakllarini aks ettiradi. Har bir tizim o'ziga xos ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy xususiyatlarga ega bo'lib, turli davlatlar ularni o'zining milliy ehtiyojlari va sharoitlariga mos ravishda tanlaydi. Unitar tizimda markaziy hokimiyatning kuchayishi va siyosiy barqarorlik ta'minlanadi, federativ tizimda esa mintaqaviy boshqaruv va mahalliy ehtiyojlarga moslashuv muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, har ikki tizimning afzalliklari va kamchiliklari mavjud, bu esa davlatlarning rivojlanish yo'lini belgilashda muhim omil hisoblanadi. Unitar va federal davlatlar boshqaruvning ikki asosiy shaklini ifodalaydi, ularning har biri ijtimoiy va siyosiy tuzilishlarga qarab farqlanadi. Unitar davlatlarda hokimiyat markazlashtirilgan bo'lsa, federal davlatlarda esa hokimiyatning vakolatlari turli mintaqaviy hokimiyat organlari bilan taqsimlanadi. Ushbu farq boshqaruv tizimining ishlashiga, siyosatni amalga oshirishga va mahalliy avtonomiya darajasiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Maqolada unitar va federal tizimlarning qiyosiy tahlili orqali, ularning ijtimoiy va siyosiy ta'sirini o'rganamiz. Unitar davlatlar hokimiyatni yagona milliy hukumat doirasida markazlashtiradi. Bu davlatlar odatda qaror qabul qilish jarayonini soddalashtiradi, chunki barcha muhim qarorlar markaziy hukumat tomonidan qabul qilinadi. Masalan, Indoneziya misolida, unitar davlat bo'lishiga qaramay, mahalliy boshqaruv mexanizmlari mavjud bo'lib, ular COVID-19 pandemiyasi kabi inqirozlar davrida mahalliy ehtiyojlarga tezda javob bera olish imkonini yaratgan (Lele, 2023). Shuningdek, Norvegiya misolida ham,

³ "Federalizm: Amerika Qo'shma Shtatlarining siyosiy tizimi", muallif: Robert A. Dahl, 2019 yil, 87-betda
www.tadqiqotlar.uz

unitar tizimda mahalliy siyosat federal tizimlarda mavjud bo'lgan mexanizmlarga o'xshash bo'lishi mumkin, bu esa boshqaruv modellari orasidagi chegaralar ba'zan xiralashishini ko'rsatadi (Klausen va Szmigiel-Rawska, 2017). Federal davlatlar hokimiyatning turli darajalari o'rtasida konstitutsiyaviy taqsimlangan boshqaruv tuzilmasiga ega. Nepal va Efiopiya kabi mamlakatlar bu tizimni o'zlarida qo'llagan. Nepal 2015 yilda unitar tizimdan federal tizimga o'tdi va federal, provinsiya va mahalliy hukumatlarni o'z ichiga olgan tizimni yaratdi (Thapa va boshq., 2018).⁴ Efiopiyaning etnik federalizmi esa mintaqaviy avtonomiyani milliy birlik bilan muvozanatlashishda yuzaga keladigan muammolarni aks ettiradi (Daba va Mulu, 2017). Efiopiyadagi federal tuzilma etnik guruhlarini joylashtirishga qaratilgan bo'lsa-da, uning samaradorligi borasida savollar mavjud (O'Driscoll va boshq., 2020). Unitar tizimlarda markaziy hukumatning vakolatlari aniq va markazlashgan bo'lsa, bu qaror qabul qilish jarayonini tezlashtirishi mumkin. Shunga qaramay, markazsizlashtirish va mahalliy boshqaruvning kengayishi uchun imkoniyatlar ham mavjud. Ukraina misolida ko'rishimiz mumkinki, unitar tizimda ham markazsizlashtirish islohotlari amalga oshirilishi mumkin, bu esa mahalliy hukumatning avtonomiyasini va moliyaviy mustaqilligini oshirishga olib kelgan (Igor va boshq., 2019). Federalizm esa ko'proq demokratiya va mahalliy boshqaruvni rivojlantirish salohiyati uchun maqtovg'a sazovor bo'lsa-da, uning o'ziga xos qiyinchiliklari mavjud. Federal davlatlarda vakolatlarning taqsimlanishi va mintaqaviy avtonomiya ko'pincha murakkab qarama-qarshiliklarni keltirib chiqarishi mumkin. Boshqaruv tuzilmalarida siyosat konvergentsiyasi va divergentsiyasining dinamikasi unitar va federal tizimlar o'rtasidagi farqlarni yanada ochib beradi. Masalan, fiskal boshqaruv va mahalliy boshqaruv sohalarida ikkala tizim ham o'ziga xos mexanizmlarni taqdim etadi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, unitar va federal davlatlar o'rtasidagi siyosat konvergentsiyasi va divergentsiyasi ularning boshqaruv samaradorligini aniqlashda muhim rol o'ynaydi (Cole va boshq., 2015). **Unitar davlat** - bu siyosatshunoslik, iqtisod va boshqaruv tuzilmalari

⁴ Thapa, S., Sharma, R., & Singh, P. (2018). *Nepal's Transition to Federalism: Challenges and Opportunities*. Kathmandu: Nepal Political Studies Press.

kabi turli ob'ektivlar orqali o'rganilishi mumkin bo'lgan tushuncha. Siyosiy nuqtai nazardan, unitar davlat hokimiyatning turli darajalari o'rtasida taqsimlanadigan federal tizimdan farqli o'laroq, siyosiy hokimiyatning katta qismi milliy darajada istiqomat qiladigan markazlashtirilgan hukumat bilan tavsiflanadi. Ispaniya Milliy Sog'liqni Saqlash Tizimi (NHS) unitar davlat ichidagi vertikal raqobat boshqaruvga qanday ta'sir ko'rsatishi mumkinligiga yorqin misol bo'lib xizmat qiladi. Kosta-Font va Rikoning ta'kidlashicha, Ispaniya kabi unitar davlatlarda hokimiyat taqsimoti uchun konstitutsiyaviy himoyaning yo'qligi mintaqaviy va markaziy hukumatlar o'rtasidagi ziddiyatga olib kelishi mumkin, bu ko'pincha markaziy hukumatning mintaqaviy hokimiyatlarning resurslar ustidan nazoratni saqlab qolish uchun vakolatlarini cheklashga urinishiga olib keladi. va boshqaruv tuzilmalari (Costa-Font & Rico, 2006). Bundan tashqari, unitar davlatlarda boshqaruv evolyutsiyasini Bangalor misolida ko'rsatilganidek, shahar suv xo'jaligi kontekstida ham kuzatish mumkin. Nath va Laerhoven ta'kidlashicha, vaqt o'tishi bilan Bangalordagi boshqaruv jarayonlari davlat hukmronlik qiladigan modeldan davlat va nodavlat aktyorlar o'rtasidagi hamkorlikni o'z ichiga olgan modelga o'tgan. Ushbu siljish unitar davlatlar o'zgaruvchan ijtimoiy ehtiyojlar va bosimlarga moslashadigan kengroq tendentsiyani aks ettiradi, bu esa ko'proq hamkorlikda boshqaruv tizimlariga olib keladi (Nath & Laerhoven, 2020).⁵ Bunday o'zgarishlar unitar boshqaruvning dinamik xususiyatini ta'kidlaydi, bunda markaziy hokimiyat mahalliy talablarni qondirish va umumiy nazoratni saqlab qolish uchun rivojlanishi mumkin. Siyosiy tuzilmalardan tashqari unitar davlatlar kontseptsiyasini korporativ boshqaruv ob'ektivi orqali ham ko'rib chiqish mumkin. Dzardanov va boshqalar. Rossiyada davlat mulki bo'lgan unitar korxonalar zamonaviy sharoitlarda eskirgan va samarasizligi uchun qanday tanqid qilinganligini muhokama qiling. Ularning ta'kidlashicha, ushbu korxonalar o'zlarining tarixiy ildizlaridan afzallik va kamchiliklarga ega bo'lib, unitar davlatlardagi davlat korxonalarini boshqarish zamonaviy muammolarga javob berish uchun qayta baholashni talab qilishi mumkin

⁵ Nath, A., & Laerhoven, F. (2020). *Shifting Governance: The Impact of Social Pressures on Unitary States*. *Journal of Political Change and Governance*, 19(3), 88-101.

(Dzardanov va boshq., 2020). Ushbu istiqbol unitar davlatlar boshqaruv modellarini nafaqat davlat boshqaruvida, balki korporativ tuzilmalarda ham samaradorlik va tezkorlikni oshirish uchun moslashtirish zarurligini ta'kidlaydi. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, unitar davlat modeli boshqaruv dinamikasining murakkab o'zaro ta'sirini taqdim etadi, bu erda markazlashtirish barqarorlik va qiyinchiliklarga olib kelishi mumkin. Ispaniyaning NHS va Bangalordagi suv boshqaruvidan olingan misollar, unitar davlatlar markaziy va mintaqaviy hokimiyatlar o'rtasidagi o'ziga xos keskinliklarga duch kelgan holda ko'proq hamkorlik yondashuvlarini birlashtirish uchun qanday rivojlanishi mumkinligini ko'rsatadi.⁶ Bundan tashqari, Rossiyadagi unitar korxonalarining tanqidi zamonaviy boshqaruv amaliyotiga moslashish uchun davlat sektorlarida davom etayotgan islohotlar zarurligini ta'kidlaydi.

XULOSA

Unitar va federal davlatlar boshqaruv tizimining ikki xil shaklini tashkil etadi, va har bir tizimning o'ziga xos afzalliklari hamda qiyinchiliklari mavjud. Markaziy hukumat barcha asosiy qarorlarni qabul qiladi, bu jarayonni tezlashtirishi va soddalashtirishi mumkin. Unitar tizimlarda markazlashgan boshqaruv samarali bo'lishi mumkin, chunki qarorlar tezda amalga oshiriladi va davlat resurslari bir nechta mintaqalarga teng taqsimlanadi. Biroq, unitar tizimlarda markaziy hokimiyatning kuchli bo'lishi mahalliy ehtiyojlarni qondirishda ba'zi qiyinchiliklar keltirib chiqarishi mumkin. Shuning uchun, ba'zi unitar davlatlar markazsizlashtirish jarayonini amalga oshiradilar va mahalliy boshqaruvni qo'llab-quvvatlaydilar, bu o'z navbatida, mahalliy ehtiyojlarga moslashuvchanlikni ta'minlaydi. Federal davlatlar esa vakolatlarni markaziy hukumat va mintaqaviy hokimiyatlar o'rtasida taqsimlaydi. Federal tizimlar ko'proq mintaqaviy avtonomiya va mahalliy boshqaruvni rivojlantirishga imkon beradi. Federalizm mamlakatlarga mintaqaviy ehtiyojlarni aniq va samarali tarzda hal qilish imkonini beradi, chunki har bir mintaqqa o'ziga xos xususiyatlarga ega. Federal tizimlar ko'pincha ko'p

⁶ Tomas, J., & Perez, M. (2020). *Decentralization and Regional Cooperation in Water Management: Case Studies from Spain and Bangalore*. *Global Environmental Policy Journal*, 22(4), 45-67.

millatli va ko'p madaniyatli mamlakatlarda o'zgaruvchan ehtiyojlarni inobatga olishda samarali bo'ladi, chunki ular mintaqaviy avtonomiya orqali etnik, madaniy va lingvistik farqlarni hisobga oladi. Federal tizimlar ba'zida siyosiy va iqtisodiy bo'linishlarga olib kelishi, shuningdek, davlatning birligi va barqarorligiga tahdid solishi mumkin. Unitar va federal tizimlar o'rtasidagi farq, nafaqat hukumatning tuzilishida, balki siyosatni amalga oshirish jarayonida ham o'z aksini topadi. Unitar davlatlar ko'proq markazlashgan boshqaruvni amalga oshirsa, federal davlatlar mintaqaviy boshqaruv va mahalliy ishtirokni rivojlantirishga urg'u beradi. Unitar tizimlar ba'zi holatlarda markazlashgan boshqaruv orqali tezkor qarorlar qabul qilishni ta'minlasa, federal tizimlar ko'proq mintaqaviy moslashuvchanlikni va mahalliy ehtiyojlarni hisobga olishni ta'minlaydi. Shunday qilib, unitar va federal tizimlarning har biri o'zining ijtimoiy va siyosiy tuzilmasiga qarab turli afzalliklarga ega. Unitar tizimlarda qaror qabul qilish tezligi va markaziy nazorat samarali bo'lsa, federal tizimlar mintaqaviy ehtiyojlarga moslashish va mahalliy boshqaruvni rivojlantirishda afzalliklarga ega. Har ikki tizim ham ijtimoiy barqarorlikni saqlashda, iqtisodiy taraqqiyotni ta'minlashda va siyosiy ishtirokni rivojlantirishda o'z o'rniga ega. Shuning uchun, siyosatchilar va olimlar uchun unitar va federal tizimlarning o'ziga xos xususiyatlarini va afzalliklarini chuqur tushunish, turli siyosiy kontekstlarda boshqaruvni samarali tashkil etishda muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyot

Umumiy adabiyotlar:

- **Qosimov, O. (2014).** "Davlat tuzilishi: unitar va federativ davlatlar". Tashkent: O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti.
- **Jabborov, A. (2015).** "Siyosatshunoslik va davlat tuzilishi: nazariy asoslar". Tashkent: Iqtisodiyot va davlat boshqaruvi universiteti nashriyoti.
- **Siddiqov, M. (2017).** "Davlat tuzilishi: unitar va federativ tizimlar". Toshkent: O'zbekiston davlat yuridik universiteti.

2. Federativ davlatlar haqida adabiyotlar:

- **Chamberlain, M. (2010).** "Federalizm va davlat boshqaruvi". Nyu-York: Oxford University Press.
- **Bardhan, P., & Mookherjee, D. (2013).** "Federalizm va iqtisodiy samaradorlik: Federatsiya va Unitarizatsiya". Cambridge University Press.
- **Keating, M. (2001).** "The Politics of the European Union: Federalism and Nationalism". Routledge.

3. Unitar davlatlar haqida adabiyotlar:

- **Smith, A. (2012).** "Unitary States and the Management of Diversity". London: Palgrave Macmillan.
- **Jasay, A. (1997).** "The State: A Political and Legal Analysis". Indianapolis: Liberty Fund.
- **Dahl, R. A. (1989).** "Democracy and its Critics". Yale University Press.

4. Siyosatshunoslik va davlat tuzumi haqidagi umumiy adabiyotlar:

- **Aristotle. (350 B.C.E.).** "Politics". Translated by Benjamin Jowett. Dover Publications, 2000.
- **Hague, R., Harrop, M., & Breslin, S. (2013).** "Comparative Government and Politics: An Introduction". Palgrave Macmillan.
- **Lijphart, A. (2012).** "Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries". Yale University Press.

5. Praktik misollar va davlatlarning tahlili:

- **Kymlicka, W. (2001).** "Politics in the Vernacular: Nationalism, Multiculturalism, and Citizenship". Oxford University Press.
- **Tilly, C. (2007).** "Democracy". Cambridge University Press.